

Ірына Багдановіч

ЗАГАДКА АДЭЛІ З УСТРОНІ

XIX стагоддзе хавае яшчэ нямала сваіх таямніц. У раскрыцці іх даследчыкі пакладаюцца на навуковую інтуіцыю, якую ўзмацняюць або развенчваюць факты. Даследчык выбудоўвае гіпотэзу і вядзе “следства”, каб увялебіць ісціну. Да такога “следства” натхняе і хрэстаматыйная паэма “Мачаха”, якая даўно ўжо мяне прываблівае менавіта сваёй прыгожай таямнічасцю – загадкай аўтара. Атрыбуцыя гэтага твора дасюль застаецца адкрытым пытаннем: за адсутнасцю фактаў даследчыкі абмінаюць яго ўвагай. Аднак цікаўная свядомасць штораз вяртаецца да гэтага твора і нязменна задае пытанне: хто яна – таямнічая Адэля, што пакінула на сваім шэдэўры толькі скупыя зацемкі: “Адэля. 1850. Літва. Устронь”? Навуковая інтуіцыя правакуе на тое, каб выказаць адну гіпотэзу, якая, як нам здаецца, мае права на існаванне.

Інфармацыя аб творы досыць сціслая: вядома, што паэму адшукаў у 1971 годзе Адам Мальдзіс у бібліятэцы Ягелонскага універсітэта ў Кракаве, што яна напісана па-беларуску лацінкай. Свае навуковыя росшукі даследчык неўзабаве апісаў у спецыяльным артыкуле, дзе параўнаў талент Адэлі з Устроні з талентам Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча [Мальдзіс 1973, 231]. У 1986 годзе паэма была ўпершыню апублікавана ў зборніку “Краю мой – Нёман: Гродзеншчына літаратурная” з пазначэннем, што сапраўднае імя паэтыкі не раскрыта. Шукаць разгадкі гэтае таямніцы даследчык прапанаваў ад назвы мясцовасці, дзе яна жыла. Такім чынам, назва Устронь успрымаецца як магчымая назва фальварка, дзе жыла Адэля. А паколькі дзеянне ў паэме адбываецца на Нёмане, то і Устронь абсалютна слушна лакалізуецца даследчыкам у былой Ганчарскай воласці Лідскага павета. Усе астатнія мясціны з такой жа назвай (а іх у польскім “Слоўніку геаграфічным” трынаццаць) размешчаны ў самых розных і досыць далёкіх ад Нёмана паветах [Краю мой... 1986, 238-239]. Пасля гэтай публікацыі Адама Мальдзіса паэма “Мачаха” Адэлі з Устроні набыла шырокую вядомасць, прызнанне, была ўключана ў хрэстаматыю “Беларуская літаратура XIX стагоддзя”, складзеную А.А.Лойкам і В.П.Рагойшам [Беларуская... 1988, 73-74], а таксама паэтыка твора коратка была ахарактарызавана А.А.Лойкам у другім выданні першай часткі падручніка “Гісторыя беларускай літаратуры: Дакастрычніцкі перыяд” [Лойка 1989, 109-110].

Роздум над гісторыяй бытавання і распаўсюджанасці гэтага твора прыводзіць да высновы аб яго закансэрвавасці і бадай адзінкавасці існавання ў месцы свайго ўзнікнення, а далей у пэўным калекцыйным зборы. Відавочна, што паэма праз доўгі час была недаступнаю для шырокай публікі, не разыходзілася па шляхецкіх культурных колах нават у рукапісных спісах у адрозненне ад многіх іншых твораў, практыка чаго была вельмі пашыранай у XIX стагоддзі. Аб гэтым ускосна сведчыць той факт, што паэма не была запісана Браніславам Эпімах-Шыпілам у яго вядомую рукапісную “Беларускую хрэстаматыю”, а значыць, зусім пэўна, спіска твора не было ў

селігорскай бібліятэцы Вінцэнта Мянцікага, адкуль Эпімах-Шыпіла перапісаў першыя творы для сваёй хрэстаматыі: такія, як вершы “Песня (О, мой Божэ, веру табе!)”, “Гутарка старога дзеда” і “Добрыя весці” Сыракомлі (тады яшчэ, праўда, без пазначэння аўтара). Калі б паэма “Мачаха” была ў калекцыі беларускіх твораў Мянцікага, яе, бяспрэчна, не абмінулі б увагай ані пан Вінцэнты, ані пан Браніслаў. А можа, Шыпіла з нейкай прычыны не паспеў перапісаць? Аднак гэта малаверагодна, бо немагчыма нават уявіць, каб такі шэдэўр заставаўся па-за ўвагай і не быў бы запісаны ў ліку першых заўзятымі збіральнікамі беларушчыны.

Паэма “Мачаха” напісана яўна таленавітай аўтаркай. Сапраўды, як слушна заўважыў Адам Мальдзіс, талент яе не саступае сваім узроўнем Вінцэнту Дуніну-Марцінкевічу. Не будзем ставіць пад сумненне і тое, што гэта насамрэч была жанчына (а не мужчына пад жаночым псеўданімам). Відавочнае версіфікатарскае ўмельства аўтара гэтага літаратурнага помніка падказвае, што яго напісаў далёка не пачатковец: зграбныя рыфмы, метафарычная вобразнасць, валоданне такімі прыёмамі, як сінтаксічны і псіхалагічны паралелізм, што выдае знаёмства з фалькорнай паэтыкай, глыбінная шчырая пачуццёвасць, здольнасць эмацыйна і экспрэсіўна насыціць радок, урэшце лёгкаць і выразнасць рытму падкрэсліваюць відавочны паэтычны талент і прафесіяналізм. З другога боку, у творы выяўляецца выразная рамантычная скіраванасць, веданне народнай творчасці і здольнасць да яе стылізацыі, арыентаванасць на мясцовую, “краёвую” (літвінскую) форму патрыятызму, паэтычным топасам-сімвалам якой стала яшчэ з часоў філамацкай паэзіі Адама Міцкевіча “радаводная” рака Нёман.

Апрача таго, формы і націскі некаторых слоў (“Стаяла – як *бледа слонца*”, “А бура над *рэкай* стала”, “Цераз *Нёмэн*”) падказваюць, што аўтарку трэба шукаць сярод тагачасных польскіх пяснярак мясцовага (“літвінскага”) паходжання, што спавядалі “краёвы” патрыятызм, і, як даніна ўжо склаўшайся ад Міцкевіча традыцыі, увасаблялі яго ў адушаўлёным сімвале-гідроніме Нёман. Як і большыня тагачасных пісьменнікаў-прафесіяналаў на нашай зямлі, аўтарка, пішучы зазвычай па-польску, у нейкі момант магла зразумець важнасць пісання па-беларуску і мажлівасць для сябе такога эксперыменту. На гэта натхніць мог і хтосьці з сяброў, з таго культурнага асяроддзя, якое складала блізкае кола пясняркі. Абсалютна верагодна гэтыя людзі былі прыхільнікамі ідэі мясцовага патрыятызму, бо з часоў філамацкага руху гэта была плённая і скіраваная ў будучыню ідэя. Адам Міцкевіч надаў ёй прароча-геніяльнае літаратурнае ўвасабленне ў сваіх творах, дзе ў шэрагу першых быў санет “Да Нёмна”, напісаны ў Шчорсах у 1821 годзе. Дух Міцкевіча, на той час ужо даўно і беззваротна высланага з бацькаўшчыны, тым не менш напаўняў тут усё жыватворчай энергетыкай свайго ўздзеяння. Праз яго паэзію, праз творчасць іншых сяброў-філаматаў ды іх наступнікаў вызначальнымі ў літаратуры становяцца мясцовыя рэаліі, прывабліваецца ўвага да праблем народнай беларускай песеннай творчасці, да бытавога ўкладу, абрадаў, традыцый.

У 1840-я гады ў культурных краёвых асяродках сталі шырокавядомымі зборнікі “Сялянскія песенькі з-над Нёмана і Дзвіны” Яна Чачота, куды ўвайшлі сабраныя і апрацаваныя былым сасланым філаматам народныя песні і яго ўласныя беларускія творы. У 1848 годзе напіша першую частку беларускага верша “Добрыя весці” Уладзіслаў Сыракомля, і верш шырока разыйдзеца ананімна ў рукапісах. Шмат раней перад гэтым была напісана і, відавочна, мела пэўнае распаўсюджанне ў літаратурных колах ананімная парадыйная паэма “Энеіда навыварат”, аўтарства якой звязвалі з імем Вікенція Равінскага. У 1845 годзе ўрываек з твора быў апублікаваны ў рускім часопісе “Маяк”. Так што, можна сказаць, з’яўляецца мода на беларускае пісанне, і тэндэнцыя гэтая няўхільна пашыраецца, захопліваючы ўсё новых аўтараў, многія з якіх па розных прычынах жадалі заставацца ананімнымі. У другой палове 1850-х гадоў беларускае слова, як вядома, гучна сцвердзіў у шэрагу паэтычных выданняў Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, стаўшы першым паўнамоцным класікам беларускай літаратуры XIX стагоддзя. Яго падтрымліваў Уладзіслаў Сыракомля, які таксама пісаў па-беларуску. 1850-я гады былі часам узлёту беларускасці ў літаратурнай творчасці, да яе плённа далучаюцца Арцём Вярыга-Дарэўскі, Вінцэсь Каратынскі ды іншыя аўтары. Аднак аўтарка паэмы “Мачаха” апырэдзіла гэты своеасаблівы тагачасны літаратурны “бум”, напісаўшы свой твор у 1850-м годзе. Так што з літаратурных арыенціраў тут маглі аказаць сваё ўздзеянне толькі найперш выданні Яна Чачота, магчыма “Энеіда навыварат” і “Добрыя весці”. У астатнім аўтарка ўваходзіла ў беларушчыну самастойна пад уплывам агульных працэсаў, што фарміравалі самасвядомасць тагачаснага шляхецкага асяроддзя нашай бацькаўшчыны: а менавіта пад уплывам ідэй “літвінскага” мясцовага патрыятызму, што выспеліўся ў творчасці Адама Міцкевіча і ў практычных паводзінах усёй патрыятычна настроенай тутэйшай шляхты, якая, дбаючы аб асвеце і культуры, адначасова рэпрэзентавала і “краёвую” інтэлігенцыю. Пісалі па традыцыі па-польску, бо гэта была пісьмовая мова, мова выданняў, мова афіцыйнага літаратурнага стылю. Але прыярытэт мясцовых каштоўнасцяў схіляў да парушэння канонаў, да выпрабавання на мастацкасць і стылёвую гнуткасць беларускага слова, да гэтага ж скіроўвала і філантрапічная тэндэнцыя збліжэння з народам, імкненне даць яму асвету, развіць самасвядомасць. Да таго ж пазнанне глыбіняў народнага жыцця звязвалася не толькі з увагай да сялянскіх масаў, але і шматлікая засцяпковая шляхта і павятовыя месцічы ўвасаблялі сабою народ, што тварыў і захоўваў традыцыі, зберагаў мову. Звярнуцца да ўвасаблення гэтых традыцый ў літаратуры на мове простага люду мог, на нашу думку, чалавек высокаінтэлектуальнага культурнага кола, прасякнуты новымі павевамі – гэтым “вірусам” беларускасці, які ўсё больш трывала пранікаў у польскае мясцовае прыгожае пісьменства.

Галоўным топасам паэмы Адэлі з Устроні – сімвалам любові да айчыны і вольнасці, апірышчам народнага духу і трывання – стаў, як ужо згадвалася, Нёман. У літаратуры гэтая рака ўспрымалася як калыска літвінскіх ідэй і літвінскага патрыятызму, як паэтычны сімвал незалежнасці і

нацыянальнай самавітасці. Гэтую традыцыю можна прасачыць ад Адама Міцкевіча да Янкі Купалы. Адэля з Устроні моцна фалькларызавала вобраз: Нёман паўстае ў яе творы не проста як рака, але як легендарны юнак-асілак Нямночак – “Літоўчык” з літоўскім сэрцам, які выказвае салідарнасць з адважным юнаком-літвінам, што ў буру сабраўся пераплыць раку, каб сустрэцца са сваёй каханай “Літовачкай”. Паэма насычана адмысловымі мастацкімі прыёмамі. Найперш дзве яе часткі кампазіцыйна ўяўляюць сабой разгорнуты псіхалагічны паралелізм, дзе галоўнымі структурнымі кампанентамі, паралелямі-двайнікамі, выступаюць вобразы буры і мачахі. Шырока карыстаецца аўтарка ўласцівымі фальклорнай паэтыцы памяншальна-ласкальнымі формамі слоў, якія ўзмацняюць эмацыйнае ўздзеянне, ствараюць незвычайную атмасферу павышанай пачуццёвасці, так уласціваю народным песням і характэрную для рамантычнага светаадчування (“*туманочкам* ляцеў”, “*з беражочка ў беражочык*”, “*азваўся Нямночык*”, “*праз рэчаньку*”, “*у чоўніньку*”, “*расшумеўся барочык*” “*Літоўчык*”, “*Літовачка*” ды іншыя). Прычым словы такога плану са звышпачуццёвай афарбоўкай не сустракаюцца ў паэме толькі ў мове суровай і ўладарнай мачахі, якая “Ей (Літовачкі – І.Б.) мілага не любіла, // У лыжцэ б вады ўтапіла” [Краю мой... 1986, 241]. У цэлым паэма гучыць як гімн айчыне і любові, якая здольная вытрымаць усе выпрабаванні, але шчаслівай развязкі ў фінале мы не бачым. Рамантычны твор і не мог яе даць. Мы не ведаем, ці пераплыў юнак раку, ці перамог буру і злосць мачахі, якая жадае яму смерці, ці сустрэўся са сваёй каханай? Героі паказаны аўтаркай у чаканні, у руху да сваёй мэты-ідэалу. Так яны і пакінуты ёй – у невядомасці, у імкненні да пераадолення перашкод, у скарзе на нядолю. Твор напісаны ў рамантычным стылі з яўнымі прыкметамі фальклорнай стылізацыі. Яскравым прыкладам наследавання фальклору стаў напрыканцы паэмы плач-зварот сіраты-дзяўчыны да роднай маці – “*матулькі*”, заўчасная смерць якой наканавала дзяўчыне нешчаслівы лёс:

“Ох! Матулька! На што ж мяне
Чужой волі і людзіне
Аставіла! Пакінула!
Мяне ж доля памінула,
Я ж сірота ў роднай хатцэ!
Не схінуся к чужой матцэ!
Бо яна ж мне чужа чужым!
Не злажуся і слонцам адным.
Ці душа твая ня гляне,
Як яна мне заганяе...”

[Краю мой... 1986, 242].

Ці мае паэма алегарычны сэнс, звязаны з тагачаснай грамадска-палітычнай сітуацыяй у краі? А.Мальдзіс лічыць, што, несумненна, мае: “Паэма напоўнена патрыятычна-вызваленчым падтэкстам, надзеяй на тое, што хутка з’явіцца смелыя людзі, якія выстаяць у няроўнай схватцы з бурай. На іх баку будуць сілы роднай прыроды” [Мальдзіс 1973, 230]. У такім разе бура і нядобрая мачаха, як кампазіцыйна сіметрычныя вобразы, увасабляюць

царскае самаўладдзе, якому дапякаў патрыятызм краёвай шляхты, бо ад яе ў любы момант можна было чакаць антырасійскага супраціву. На час напісання твора мінула ўжо амаль дваццаць гадоў з часу апошняга паўстання і было яшчэ больш за дзесяць гадоў да наступнага. Еўрапейская “вясна народаў” 1848 года не надта закранула Беларусь, аднак актывізавала дух і вызваленчыя настроі, што выразна бачна з верша Сыракомлі “Добрыя весці”. Перашкод для адраджэння вольнасці краю было нямаля, была і заўсёдная гатоўнасць да змагання. У рэальнасці было панаванне чужой волі і чужога самаўладдзя, быў і сцішаны плач па страчанай айчыне, якая нібы родная маці, не сталася апякункай шчаслівай долі сваіх дзяцей-грамадзянаў. Гэтыя сілы супрацьстаяння, паняцці чужога і роднага, знайшлі сваё адлюстраванне ў алегарычнай форме ў паэме Адэлі з Устроні “Мачаха”.

Дык хто ж яна такая, магчымая і верагодная рэальная аўтарка “Мачахі”? На маю думку, на той час можна вылучыць бадай адну досыць вядомую пяснярку на Беларусі, якая пісала па-польску, але ёй зусім не былі чужымі ідэі літвінскага “краёвага” патрыятызму. Менавіта яна магла б рэальна прэтэндаваць на ролю аўтаркі “Мачахі” – гэта Альбіна Габрыэля Пузына (Пузыніна), з графскага роду Гюнтараў. Даты яе жыцця 1815 –1869. У дванаццацігадовым узросце яна ўжо была заўважана як паэтэса, а ў 1828 г. у варшаўскім часопісе “Motyl” быў надрукаваны яе першы верш пад крыптонімам G.G. У 1830-40-х гадах яна склалася як адмысловая паэтка, а ў Вільні з друку выйшлі некалькі яе паэтычных зборнікаў: у 1843 г. “*W imie Boże*” (“У імя Божжае”) і ў 1845 г. “*Dalej w świat!*” (“Далей у свет!”). Другое выданне яе вершаў, дапоўненае новымі творамі, пад назвай “*W imie Boże – Dalej w świat!*” (“У імя Божжае – далей у свет!”) выйшла таксама ў Вільні ў 1959 г. Перад гэтым, у 1856 г., выйшаў зборнічак яе прозы і паэзіі “*Proza i wierszem*” [Puzynina...1986, 504] Такім чынам, у 1850 годзе гэта была ўжо сталая майстарка паэтычнага пяра, талент якой адэкватны версіфікацыйнаму майстэрству аўтаркі “Мачахі”.

Габрыэлю з дзяцінства атачала культурнае асяроддзе, у якім панавалі ідэі літвінскага патрыятызму. Пазней на гэтым фоне вельмі натуральна маглі нарадзіцца думкі аб пісанні па-беларуску. Хтосьці з гэтага кола мог падштурхнуць да такога рашэння прама ці ўскосна. Бо, як вядома, сярод гасцей яе бацькоў у шыкоўным адбудаваным графскім палацы Гюнтараў у Дабраўлянах і ў зімовай рэзідэнцыі ў Вільне былі такія знаныя асобы, як былы філамат Тамаш Зан – ён гасцяваў у Гюнтэраў праз увесь канец зімы 1842 г., Ігнат Ходзька (менавіта ён адрэдагаваў і давёў да друку яе першы паэтычны зборнік, пераканаў маці Габрыэлі ў неабходнасці і прэстыжнасці такога выдання), Антоні Эдвард Адынец (пазней яе літаратурны дарадца і сябра), іншыя асобы, погляды якіх таксама вызначаліся “краёвым” патрыятызмам. У такой атмасферы, узбагачанай пазней уласнымі сімпатыямі да вуснай народнай творчасці, Габрыэля абсалютна натуральна магла прыйсці да думкі аб пісанні па-беларуску. Ці дзіўна, што ў беларускай творчасці яна вырашыла захаваць інкогніта і выкарыстаць псеўданім – простае і мілагучнае імя Адэля? На нашу думку, гэта не дзіўна, а натуральна.

Бо гэта было зусім новае амплуа, якое не надта прыхільна сустракалася ў коле варшаўскіх літаратараў, а з імі так ці іначай даводзілася мець зносіны. Беларускія вершы, напісаныя сталым польскім аўтарам, хутчэй за ўсё ўспрымалася б як парушэнне канону, як выклік традыцыі, гэта быў своеасаблівы “футурызм” XIX стагоддзя, ў якога было як шмат прыхільнікаў, так і нямала ворагаў.

Успомнім, колькі апісваў пакут Дунін-Марцінкевіч, свядома ўступіўшы на беларускую літаратурную сцяжыну! Гэта была нялёгкая справа, далёкая ад гучнай славы ў арыстакратычных салонах і прыбыткаў. Вось як ён аб гэтым пісаў у 1856 г. у паэме “Літаратарскія клопаты”, звернутаю да ўладзіслава Сыракомлі, якога ён называе тут Вестуном (з часткі 1-й “Паэт у клопатах”):

Аднак не вер, што модныя салоны
З ахвотаю твае хапаюць творы, –
Для іх мілейшыя чужыны плёны,
Рамансы франкаў – вось чытаньня ўзоры.
А ліра свойская ўзбуджае смехі –
Яна для чэрні – пад гнілыя стрэхі!

Пераклад Пятра Бітэля.

[Дунін-Марцінкевіч...1984, 260].

Сыракомля падтрымліваў сябра, разам з ім перажываў тыя ж цяжкасці, раўнадушша і неразуменне варшаўскай салоннай публікі. Але не гэта было для іх важна, бо і “лірнік вясковы” і аўтар “Гапона” свядома вызначылі вектар свайго пісьменніцкага служэння. Віталі і падтрымлівалі сваіх песняроў толькі тут, на Віленшчыне ды Міншчыне і менавіта тут была запатрабавана іх творчасць. З другога боку, відаць, не перасцярогі такога роду і не літаратурныя амбіцыі адыгрывалі тут ключавую ролю, а найперш жаданне быць бліжэй да народнага жыцця і народнага светаўспрымання.

Такім чынам, тое, што ў гіпатэтычнай беларускай творчасці Габрыэля скарыстала псеўданім, а не сапраўднае імя, не з’яўляецца нечаканым – арыстакратычнае прозвішча не адпавядала народнаму духу паэмы. Зрэшты і не Францішак Багушэвіч будзе пазначана пазней на тытуле зборніка “Дудка беларуская”, а Мацей Бурачок. Так што амбівалентнасць аўтарскай постаці ў дадзеных варунках зразумелая і відавочная. Альбіна Габрыэля з графскага роду Гюнтараў – ці пасавала б гэта да подпісу пад стылізаваным у фальклорным духу вершам? А вось Адэля – гэта проста і даступна, і натуральна для выяўлення беларускасці. Гэта было менавіта новае творчае амплуа, якое патрабавала і новага імені.

Ды што ўжо гаварыць пра беларускае пісанне, калі нават і пісанне па-польску, і ў прынцыпе літаратурная дзейнасць, што выходзіла за межы сямейнага альбома, не віталася на той час як годны жанчыны заняткаў. Вельмі ярка апісвае Габрыэля Пузына ў сваіх успамінах перыпетыі выдання яе першай кнігі вершаў “У імя Божае”, аб чым з энтузіязмам стараўся, заўважыўшы яе немалы літаратурны талент, як ужо згадвалася, сябра дому Ігнат Ходзька. Маці Габрыэлі, Аляксандра з Тызенгаузаў, выступіла катэгарычна супраць такога выдання, бо была пераканана, што “кабета найшчаслівейшая, калі пра яе людзі не ведаюць і не гавораць” [Раміётнік

1928, 342]. Па яе перакананні, публічная ўвага да жанчыны-літаратаркі з графскага роду магла прынізіць тую жанчыну і яе гонар. Толькі збег акалічнасцяў і немалыя намаганні Ходзькі дапамаглі ўрэшце пераканаць маці ў вартасці і неабходнасці гэтага выдання, якое ніякім чынам не прынізіць род Гюнтараў. Так яно ў далейшым і сталася: творамі Габрыэлі (першы зборнік уключаў вершы рэлігійнай тэматыкі) зачитваліся ў літоўскіх ваколіцах, многія сябры дому, асабліва жанчыны, прызнаваліся, што яны ім часам служаць замест кантычкі.

Бацькакавыя Дабраўляны, дзе пераважна жыла Габрыэля да замужжа ў 1851 г. з Тадэвушам Пузынам, географічна не знаходзяцца ў блізкай прасторы з Устронню, якую даследчыкі звязваюць з Лідчынай. Там, у Дабраўлянах, як ужо падкрэслівалася, бывалі колішнія філаматы. У 1850-я гады гасцямі літаратурнага салону Габрыэлі становяцца Уладзіслаў Сыракомля, Станіслаў Манюшка, Уладзіслаў Міцкевіч. Сустрэчы адбываліся не толькі ў Дабраўлянах, але і ў Вільні, Патуліне. Як вядома, па волі бацькі, Адама Гюнтара, які ў 1851 годзе падзяліў свае ўладанні паміж трыма дачкамі ад шлюбу з Аляксандрай з Тызенгаўзаў, Габрыэлі дасталіся Заблоць і Нястанішкі, дзе яна і пабудавала сабе двор, названы Патулінам [Puzynina 1986, 504]. Ва ўсіх гэтых мясцінах, згодна з подпісамі пад вершамі, былі напісаны ёю многія творы. Дарэчы, яна заўсёды дакладна пазначала месца і дату напісання верша. Такі ж прынцып захаваны і ў паэме “Мачаха”. Ёсць подпіс-псеўданім, дата – толькі год, месца – аж падвойная лакалізацыя: Літва і Устронь. Чаму? Што тут што ўдакладняе: Літва Устронь, ці Устронь Літву? І яшчэ прыгадваецца, колькі тых Устроняў было ў розных беларускіх рэгіёнах: у Барысаўскім, Слуцкім, Чэрыкаўскім ды іншых паветах! І ўрэшце, што такое Устронь паводле этымалогіі, калі гэтую назву так любяць выкарыстоўваць для найменняў шляхецкіх сядзібаў? Польшка-расійскі слоўнік падае значэнне слова “устронь” як “уединение, уединенное место, убежище”, адным словам “зацішны куток”, куды зручна схавацца ад мітусьні свецкага жыцця, пабыць на адзіноце і ў спакою. Ці жадала Габрыэля часам пабыць на адзіноце, дзесьці ў зацішным дворыку, далёкім ад віратлівага, насычанага прыёмам і графскага побыту ў Дабраўлянах? Факты даносяць, што часам жадала, дзеля гэтага ўласна і пабудавала такі “ціхі куток” – Патулін. Назва, дарэчы, ў сваёй семантыцы звязваецца з “патульнасцю”, “прытульнасцю”, што азначае таксама пэўную аддаленасць ад тлуму, момант спакою. Нястанішкі і Патулін, аднак, з’явіліся ў лёсе Габрыэлі крыху пазней, чым была напісана паэма “Мачаха”. Але, з аднаго боку, не выключана, што яна магла наведваць усе маёнткі свайго бацькі яшчэ да ўступлення ва ўладанне, а з другога боку, праглядаецца дастаткова ідэнтычная ў абодвух выпадках устаноўка на аддаленасць ад свецкіх турбот, жаданне на нейкі час застацца сам-насам. Чым можа быць у дадзеным выпадку назва Устронь, будучы месцам стварэння паэмы, калі ў географічным сэнсе яна з уладаннямі Гюнтараў ніяк не звязваецца? Яна можа быць менавіта метафарычным вызначэннем “зацішнага кутка”, месцам, схаваным ад свецкай мітусні, дзе і нараджаецца вольная ад польскага знешняга этыкету прыродная, шчырая

беларускасць. Дзеля гэтага і спатрэбілася абавязковае пазначэнне “Літва”, якое ізноў жа ў дадзеным выпадку не столькі геаграфічнае, колькі радавонна-патрыятычнае найменне. Такім чынам, паэма нарадзілася ў “зацішным кутку” на Літве, і патэнцыяльна кожны мог мець тут сваю “устронь”. З іншага боку, такой “устронню” маглі быць тыя ж гюнтэраўскія Нястанішкі ці Патулін.

Што датычыць вершаванай творчасці Габрыэлі на польскай мове, то яна шматгранная і дастаткова вытанчаная ў фармальна-мастацкіх адносінах. Ёсць у яе верш “*Ona mnie widzi! Macocha do Pasierbów*” (“*Яна мяне бачыць! Мачаха да пасынкаў*”), напісаны ў 1843 г., дзе прысутнічае вобраз мачахі і матыў яе адносін да сіратаў. У гэтым вершы вобраз мачахі не мае адмоўнай афарбоўкі, хутчэй наадварот тут перададзена ўся няпростасць псіхалагічнай сітуацыі ўзаемаадносін яе з няроднымі дзецьмі, клопат аб іх. Верш выразна звязваецца з асабістым лёсам Габрыэлі: менавіта ў 1843 г. памерла яе маці, што несумненна нарадзіла ў душы пачуццё тужлівай асірацеласці. Верш псіхалагічна напоўнены, драматычны. У беларускай паэме “Мачаха”, як мы бачылі, гучыць традыцыйны для фальклору матыў злой мачахі-разлучніцы, якая не спрыяе закаханым, а толькі імкнецца дэманстраваць сваю абсалютную ўладу над сіратой.

У Габрыэлі нямала выбітных прыродаапісальных вершаў, дзе паэтызуюцца кветкі, дрэвы, з’явы прыроды і надвор’я і усе яны звязаны псіхалагічнымі паралелямі з душою лірычнай гераіні, з яе настроймі, адчуваннямі. Напрыклад, у вершы “*Fiolki w zimie*” (“*Фіялкі зімою*”), напісаным на пачатку сакавіка 1841 г. ў Дабраўлянах, гучыць замілаваная спагада да кветак якія раней часу адчулі вясну і расцвілі, нягледзячы на зімовую няволю. Усё гэта сагравае душу аўтаркі, атуляе яе характэрным злучанасці з вечным высокім светам прыроды. Верш “*Bławatki*” (“*Васількі*”), напісаны ў ліпені 1855 г. ў Патуліне, перадае сентыментальны настрой хуткаплыннасці руху жыцця. Яго сімвалізуе першы васілёк, які лірычная гераіня паклала ў малітоўнік на будучае добрае жніво. І вось ужо, па жніве, душа тужыць за зніклымі васількамі, перажываючы чарговую перамену ў прыродным кругазабеге і, у якасці мастацкай паралелі, – ўзраставую сталасць:

Вясною лета мы прагна чакаем,
А як надыйдзе часіна ўраджаю,
Калі і жыцця ўжо жніво спазнаем,
Хто ж васількоў з нас не ўспомніць у жалю?!

Пераклад наш – І.Б.

[Prozą i wierszem 1856, 74]

Старопольскія ж ліпы ў вершы “*Stare Lipy*” (“*Старыя ліпы*”) настройваюць аўтарку на ўспамінальны лад, выклікаюць асацыяцыі з даўнімі часамі продкаў. Верш быў напісаны ў Дабраўлянах, славурых сваімі ліпавымі прысадамі, як раз у сярэдзіне лета – 30 ліпеня 1843 года. Як лісце на ліпах аджывае кожны год з вясною, так і пад уплывам сонца – веры – могуць аджыць і напоўніцца жывымі галасамі пракаветных часоў, даўняга гісторыя:

Jeśli tej Lipy odwieczne konary

Z każdą się wiosną nowym liściem kryją,
Pod wpływem słońca tak jasnego – Wiary,
I czasy dawne może nam odżyją!

[Gabryela 1845, 50]

У гэтых радках закладзены сімвалічны сэнс: тут выказана надзея на адраджэнне роднага краю, на вяртанне славы і годнасці, што былі тут калісьці ў часіны продкаў. Такім чынам, заўважна, што Габрыэля як паэтка-майстра шырока выкарыстоўвае менавіта псіхалагічныя і асацыятыўныя паралелізмы, гэта бадай улюбёныя прыёмы яе мастацкага індывідуальнага стылю. Пра ўвагу ж да працы простага чалавека сведчыць верш “*Pieśń Rolnika*” (“*Песня арагата*”), напісаны 1 красавіка 1841 г. пры аб’ездзе палёў у Дабраўлянах.

Вызначальным у плане выражэння ідэй літвінскага патрыятызму і тым сугучным з паэмай “Мачаха” з’яўляецца знакамiты верш Габрыэлі “*Da Adama Mićkevicia (nasylajuchy jemu trochi vady i kvetak)*”. Верш меў адмыслова прыгожую гісторыю. Яшчэ ў дзесяцігадовым узросце на паненку Габрыэлю зрабіла незабыўнае ўражанне паэзія Адама Міцкевіча, культывае захапленне якой яна захавала на ўсё жыццё. У 1842 г. у парыве такога захаплення яна паслала паэту ў Парыж праз сваю сястру флакон вады з Нёмана і кветку з ковенскай даліны разам са сваім вершам [Pamiętnik 1928, 327]. Менавіта тут яна выразна акрэслівае сваё літвінскае паходжанне і вызначае прыярытэты, звязаныя з мясцовым патрыятызмам. Неаднойчы яна звяртаецца ў вершы да адрасата, называючы яго “*Litwinie*”, згадвае легендарны Нёман – радзімую, “радаводную”, раку як пачатак-выток патрыятычных адчуванняў. Гучаць у вершы і адсылкі да Міцкевічавага санета “*Da Nęmna*”, да яго ключавага матыву слёз:

Ты калісьці й сам тут меў прычыну
Зліць слязу, нібы расу у маі.
Слёзы з водамі сплылі ў чужыну,
Засталіся іх крыніцы ў краі.

Не цячы вадзе назад у плыні –
Засмучае параўнанне гэта!
Лепш будзь ластаўкай для нас, Ліцвіне,
Каб вярнуцца мог сюды з-за свету!

Пераклад Уладзіміра Мархеля

[Pasa...1998, 429]

Сваю салідарнасць з Міцкевічам, падтрымку яму ў чужыне выказвае паэтка шчырамі гарачымі словамі, яна ж падкрэслівае і сваё літвінскае паходжанне, зямляцтва з паэтам, якое дае ёй права на такія вершаваныя звароты: “*Я, Ліцвінка, да цябе спяваю, // Бо зямляцтва мне дае адвагу*” [Pasa... 1998, 431]. Калі вярнуцца да алегарычнай інтэрпрэтацыі паэмы “Мачаха”, то ў святле гэтага верша праглядаецца магчымасць звязаць вобразы паэмы з гісторыяй жыцця Міцкевіча, які праз усё жыццё на эміграцыі прагнуў вярнуцца на радзіму, але варожыя сілы не дазвалялі яму гэтага зрабіць. Тут, на радзіме, былі і тыя, хто прагна жадалі яго вяртання, у тым ліку гэта і сама Габрыэля (“*Літовачка*”), якую таксама засмучала немагчымасць сустрэчы з

паэтам у рэальнасці. На нашу думку, зусім апраўданай паўстае такая інтэрпрэтацыя алегарычнага зместу паэмы “Мачаха”, ў святле ўсяго вышэйсказанага, калі гіпатэтычна звязаць аўтарства гэтага твора з Габрыэляй Пузынай. Праз 15 гадоў, наведаўшы Парыж, Габрыэля даведлася, што яе верш захоўваецца ў Антона Гарэцкага, сын якога тады меўся ажаніцца з Марыяй Міцкевічанкай, а прысланай нёманскай вадой быў ахрышчаны наймалодшы Міцкевічаў сын [Pamiętnik 1928, 328].

У падтрымку гіпотэзы аб аўтарстве паэмы “Мачаха” можна яшчэ дадаць тое, што Габрыэля добра ведала мясцовы, “літвінскі”, фальклор, перастварыла яго ва ўласныя стылізацыі на польскай мове, апублікаваўшы некалькі выданняў вершаваных “аповесцяў”: *“Dzieci litewskie, ich słówka, odpowiedzi, postrzeżenia. Z prawdziwych wydarzeń zebrała...”* (1847, 1856), а таксама крыху раней асобна быў надрукаваны яе ж твор *“Zieziulka (Kukulka). Powieść z podań ludu Litewskiego”* (1845). Усё гэта ўскосна таксама сведчыць пра відавочную магчымасць Габрыэлі Пузыны напісаць на аснове фальклорных матываў і народна-песеннай паэтыкі ўласны беларускі твор – паэму “Мачаха”.

Такім чынам верагоднасць ідэнтыфікацыі Адэлі з Устроні з Габрыэляй Пузынай з’яўляецца, на нашу думку, магчымай гіпотэзай, якая пацвярджаецца ўскоснымі фактамі. Розум наш просіць разгадкі, навуковая рацыя патрабуе даведзенасці ісціны. Але ёсць свая звышразумовая прыгажосць і ў таямнічым, захаваным у сакрэце. Таму загадкавая Адэля нас гэтак і вабіць, што яна ахутала сябе таямніцай. Пакінем жа і мы ёй права на гэтую таямніцу, паспрабаваўшы толькі прыадчыніць над ёю зваблівае покрыва.

Аўтар выказвае ўдзячнасць архівістам Зміцеру Яцкевічу і Герману Брэгеру за кансультацыі пад час напісання гэтага артыкула.

Літаратура:

Беларуская літаратура XIX стагоддзя: Хрэстаматыя: Вучэб. дапаможнік для студэнтаў філал. спец. ВНУ / Склад. і аўт. камент. А.А.Лойка, В.П.Рагойша. – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мн.: Выш. шк., 1988. – 487 с.

Дунін-Марцінкевіч В. Творы / Уклад., прадм. і камент. Я.Янушкевіча. – Мн.: Маст. літ., 1984. – 527 с.

Краю мой – Нёман. Гродзеншчына літаратурная. Паэзія, проза, крытычныя артыкулы. – Мн.: Маст. літ., 1986. – 300 с.

Лойка А.А. Гісторыя беларускай літаратуры. Дакастрычніцкі перыяд. У 2 ч. Ч. 1: Падруч. для філал. фак. ВНУ. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мн.: Выш. шк., 1989. – 319 с.

Мальдзіс А. Тры месяцы пошукаў, знаходак і сустрэч // Польшча. 1973. № 7. – С. 202-240.

Раса нябёсаў на зямлі тутэйшай Беларуская польскамоўная паэзія XIX стагоддзя. Мінск ППП імя Я.Коласа. 1998. – 622 с.

Gabryela Gunther. Dalej w świat! –Wilno, 1845. – 132 s

Pamiętnik Gabrjeli z Guntherów Puzyniny: W Wilnie i w dworach Litewskich. – Wilno, 1928. – 386 s.

Prozą i wierszem przez autorką w imie Boże! – Wilno, 1856. – 76 s.

Puzynina // Polski Słownik Biograficzny. Tom XXIX3. Zeszyt 122. – Wrocław-Warszawa...:Wyd-wo PAN, 1986. – S. 503-505.

Summary

The article discusses the problem who was the real author of the Byelorussian poem “Stepmother” written in 1850 by unknown Adela from Ustron. It is possible that this author was the famous Polish writer lived from Belarus (ancient Litwa) Gabrjela Puzyna.

Индэкс асоб:

Адынец А. Э.

Адэля з Устроні

Багушэвіч Ф.

Бітэль П.

Бурачок Мацей (гл. Багушэвіч Ф.)

Брэгер Г.

Вярыга-Дарэўскі А.

Гарэцкі А.

Гюнтар А.

Гюнтары (род)

Дунін-Марцінкевіч В.

Каратынскі В.

Купала Я.

Лойка А.А.

Мальдзіс А.

Манюшка С.

Мархель У.

Міцкевіч А.

Міцкевіч У.

Міцкевічанка М.

Мяніцкі В.

Пузына Г.

Пузына Т.

Равінскі В.

Рагойша В.В.

Сыракомля У.

Тызенгауз А.

Ходзька І.

Чачот Я.

Эпімах-Шыпіла Б.

Яцкевіч З.

